

Г. Ю. Грыга

РУСІЗМЫ Ў МОВЕ ТВОРАЎ ФРАНЦІШКА БАГУШЭВІЧА

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

grigoanna8@gmail.com;

наук. кір. – М. Р. Прыгодзіч, д-р філал. навук, праф.

У артыкуле сістэматызуюцца крытэрыі вылучэння русізмаў на матэрыяле мовы аднаго з пачынальнікаў сучаснай (новай) беларускай літаратурнай мовы Францішка Багушэвіча; аналізуюцца фанетычныя, акцэнталагічныя, марфалагічныя і лексічныя варыянты рускамоўных лексічных адзінак на фоне адпаведных дыялектных вуснагутарковых варыянтаў.

Ключавыя словы: запазычанне; русізм; беларуская мова XIX ст.; Францішак Багушэвіч.

Праблема вызначэння русізмаў у розныя перыяды вырашалася лінгвістамі па-рознаму. Першымі, хто звярнуў увагу на пытанне «рускай лексікі», былі Язэп і Антон Лёсікі, паколькі менавіта ім належыць першая спроба кадыфікавання беларускай мовы. Пазней даследаванні ў рэчышчы функцыянавання лексічнай сістэмы беларускай мовы ў перыяд XIX–XX стагоддзяў праводзіліся такімі навукоўцамі, як М. Г. Булахаў [1], А. І. Жураўскі і І. І. Крамко [2], А. Я. Міхневіч і А. А. Гіруцкі [3] і інш.

У працах розных даследчыкаў праблематыка «русізмаў» даследуецца ў некалькіх кірунках. Так, М. І. Крукоўскі вырашае пытанне аднясення таго ці іншага слова да групы русізмаў праз спалучэнне трох крытэрыяў: індывідуальнасць караня, сведчанне афікса, сведчанне значэння слова [4].

Адрозны падыход прасочваецца ў працах І. А. Гапоненкі [5], С. М. Грабчыкава [6] і інш. Даследчыкі абапіраюцца на разуменне русізма як слова (і яго структурных частак), якое захоўвае прыкметы рускай мовы. У адпаведнасці з такім падыходам вылучаюцца фанетычныя, марфалагасловаўтваральныя, уласналексічныя і іншыя віды русізмаў. Прафесар Л. М. Шакун ўвогуле лічыць паказальнікам русізма фармальныя адзнакі, генетычна звязаныя менавіта з царкоўнаславянскай мовай (няпоўнагалоссе і іншыя тыповыя для яе фанетычныя і граматычныя рысы) [7].

Трэба адзначыць, што тэрмін «русізм» у дачыненні да мовы твораў канца XIX – пачатку XX ст. можа прымяняцца толькі з пункту гледжання слоў і словазлучэнняў, якія замацаваны ў нарматыўных даведніках сучаснай беларускай мовы. На фоне лексічных сістэм беларускай і рускай моў

вылучаецца даволі буйны пласт лексікі, які з'яўляецца агульным для дадзеных моў (напрыклад, агульнаслав. **dělo*, **držati* і інш., якія знайшлі сваё адлюстраванне ўжо ў старабеларускай мове). Паколькі тыя лексемы, якія мы вылучаем у якасці русізмаў, вядомыя як у народнай гаворцы, так і ў старабеларускай мове (пераважна датычыцца некаторых каранёвых частак), то мэтазгодна размяжоўваць «русізм» як запазычанне непасрэдна з рускай мовы (параўн. паняцце «русізм» у англ. або ням. мовах) і «русізм» як нематываванае ненарматыўнае (з пункту гледжання сучаснай беларускай літаратурнай мовы) выкарыстанне слова, якое «нагадвае» (фактычна супадае з ім) нам лексему рускай мовы.

Відавочна, што ў разуменні Ф. Багушэвіча не было ніякага паняцця «русізма», паколькі аўтар пісаў творы на «сваёй беларускай мове», якая існавала ў той час у выглядзе гаворак пэўных мясцовасцей. Таму з пэўнай ступенню дакладнасці можна адносіць элемент (слова, афікс і інш.) да запазычання з рускай мовы толькі з пункту гледжання сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Намі былі прааналізаваны беларускамоўныя вершы розных гадоў, 2 зборнікі і 4 апаваданні і былі вылучаны наступныя віды функцыянальных аналагаў русізмаў.

Фанетычныя русізмы (адзінкі, якія захоўваюць асаблівасці рускай фанетыкі): *чэраз* (бел. *цэраз*, *праз*), *весь* (бел. *увесь*), *ні ў чом* (бел. *ні ў чым*), элемент *то: так-то, не то што* і інш. (бел. *не тое што*), *палегчала* (бел. *палягчэла*).

Акцэнталагічныя русізмы (адзінкі, якія захоўваюць націск у адпаведнасці з рускай мовай): *зладзей, после, марозы*.

Марфалага-словаўтваральныя русізмы. Словаўтварэнне беларускай і рускай моў хоць і мае падобную структуру, аднак ёсць адрозненні пэўных элементаў. Напрыклад, у творах Ф. Багушэвіча сустракаюцца наступныя лексемы з афіксамі, адрознымі ад беларускіх: *апісываць* (бел. *апісваць*); *прывык, прывычка* (бел. *звык, звычка*); *прысылаў* (бел. *даслаў*); *умрэ* (бел. *памрэ*); *увалок* (бел. *завалок*).

Лексемы з характэрным рускім суфіксам *-цель-* сустракаюцца двойчы: *прасцідацель, праважацелі*.

Сустракаецца лексема, якая адрозніваецца ў граматычным плане: *варота* (бел. *вароты*). Таксама адзначаецца наяўнасць прыназоўніка *із* (*із горла*).

Лексемы з адрозненнямі па спосабах словаўтварэння складаюць найбольш шырокую падгрупу: *прынімаць* (бел. *прымаць*), *ахотней* (бел. *ахвотней*), *радзіцца* (бел. *нарадзіцца*), *места* (бел. *месца*), *пропасць* (бел. *прорва*), *первей* (бел. *першы*), *сколькі* (бел. *колькі*), *кажды* (бел. *кожны*), *паможжа* (бел. *дапаможжа*), *начаць* (бел. *пачаць*), *саўсім* (бел. *зусім*), *найсці* (бел. *знайсці*), *напрабаваць* (бел. *паспрабаваць*), *багацтва* (бел. *багацце*), *памог* (бел. *дапамог*), *музыканты* (бел. *музыка*), *напалавіну, палавіна* (бел. *напалавіну, палавіна*).

напалову, палова), пакой (бел. *спакой*), уласці (бел. *улада*), улажэнне (бел. *укладанне*), дапрос (бел. *допыт*), што-то (бел. *нешта*), гатоў (бел. *готовы*).

Уласналексічныя русізмы: адзавецця (бел. *адгукнецца*), дзела (бел. *справа*), відзеў (таксама формы *відзючы*, *увідзеўшы*) (бел. *бачыць*), чэсць (бел. *гонар*), сільны (бел. *моцны*), безумолку (бел. *несціхана*), толк (бел. *сэнс*), астатак (бел. *рэшткі*), начальства (бел. *кіраўніцтва*), трудны (бел. *цяжкі*), знаць (бел. *ведаць*), дадзяржаць (бел. *трымаць*), зашчыціў (бел. *абараніць*), лгаць (бел. *хлусіць*), труд (бел. *праца*), змыслы (бел. *сэнс*), стыдна, стыд (бел. *сорамна*, *сорам*), граніца (бел. *мяжа*), упраўляць (бел. *кіраваць*), весці (бел. *навіны*), жаль (бел. *шкада*), крэпка (бел. *моцна*), дзяруцца (бел. *біцца*), выдзяржаць (бел. *вытрымаць*), выпаўніць (бел. *выканаць*), ветка (бел. *галіна*), з уст (бел. *з вуснаў*), лет (бел. *гадоў*), угасціць (бел. *частаваць*), брадзяга (бел. *валацуга*; дзеясл. *блукать*, *бадзяцца*), прапасці (бел. *знікнуць*), рэч (бел. *маўленне*), бумага (бел. *папера*), палажыць (бел. *пакласці*), кролік (бел. *трусік*), стацыя (бел. *артыкул*), чэсць (бел. *гонар*), паняць (бел. *зразумець*), папаўся (бел. *трапіўся*), ўюга (бел. *завіруха*), шчот (бел. *лік*), стыд, не стыдайся, стыдна (бел. *сорам*, *сароміцца*), завідаваць, завідна (бел. *зайздросціць*, *зайздросна*), каплі (бел. *кроплі*), век (навекі) (бел. *стагоддзе*), да упадку (бел. *да заняпаду*), вуголчык (бел. *куточак*, *рог*), таргаваць (бел. *гандляваць*), дзярэўня (бел. *вёска*), накіраванне (бел. *пакаранне*), панастроіць (бел. *пабудоваць*), за упуск (бел. *за недагляд*), чуць (бел. *амаль*), гараваць (бел. *бедаваць*), замучыўся (бел. *пакутаваць*), таскаваць (бел. *тужыць*), жарка (бел. *горача*, *спякотна*), жадны (бел. *скупны*), не дажджэш (бел. (не) *дачакацца*), храмы (бел. *кульгавы*), нядзеля (бел. *тыдзень*), вот (бел. *вось*), у вобшчу (бел. *агульны*), да марца, у марцы (бел. *сакавік*).

Пры аналізе твораў Ф. Багушэвіча было высветлена, што мова аўтара змяшчае ў сабе невялікую колькасць русізмаў розных тэматычных груп, аднак гэтая колькасць абумоўлена адсутнасцю ў той час кадыфікаваных нормаў беларускай мовы. Таму такія русізмы мэтазгодна лічыць функцыянальнымі аналагамі або другаснымі.

Такім чынам, паняцце «русізм» (слова ці моўны зварот, запазычаныя мовай з рускай або ўтвораныя па рускамоўным узору) можна трактаваць п-рознаму ў залежнасці ад тых ці іншых крытэрыяў. «Русізм» у неславянскай мове і «русізм» у беларускай мове – гэта дзве розныя з’явы, паколькі беларуская мова не можа запазычыць тое, што мела на працягу сваёй гісторыі. Адзначым, што ўсе прааналізаваныя лексемы і іх формы, якія мы адносім да функцыянальных аналагаў русізмаў у дадзеным выпадку, існуюць у многіх беларускіх дыялектах. З другога боку, большасць каранёвых марфем такіх слоў генетычна ўзыходзіць да агульнаславянскай і агульнаўсходнеславянскай моў, што істотна ўскладняе вычлененне русізмаў

у дыяхраніі і патрабуе далейшага даследавання іх з пункту гледжання функцыянальнага статусу.

Бібліяграфічныя спасылкі

улахаў М. Г. Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў XIX–XX стст. ва ўзаемаадносінах з іншымі славянскімі мовамі. Мінск : Выд-ва АН БССР, 1958.

ураўскі А. І., Крамко І. І. Характар знешніх узаемаадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі ў пачатковы перыяд яе фарміравання. Мінск : Выд-ва АН БССР, 1973.

іхневіч А. Я., Гіруцкі А. А. Вазьмі маё слова... Нататкі аб лексічным узаемаўплыве беларускай і рускай моў у кантэксце ўзаемадзеяння культур. Мінск : Навука і тэхніка,

рукоўскі М. І. Рускі лексічны ўплыў на сучасную беларускую літаратурную мову. Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР, 1958.

апоненка І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2012.

рабчыкаў С. М. З назіранняў над русізмамі ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча // Веснік БДУ. Сер. 4. 1971. №3. С. 42–48.

акун Л. М. «Усходнія» і «заходнія» крыніцы папаўнення лексічных сродкаў беларускай мовы // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 1995. № 2. С. 22–26.